

1757 Yılında Şam Hac Kafilesini ve Hicaz: Tedbirler ve Olaylar

In The Context Of The Security Of The Damascus Pilgrimage Caravan And Hijaz In 1757: Measures And Events

Mustafa Güler^a Fatih Özaslan^b

Öz

Hac, Hicaz ve Arap coğrafyasının en mühim sosyal, dini ve ekonomik olgularından biridir. Zaman ve mekân olarak sınırlandırılması nedeniyle günümüzde olduğu gibi geçmişte de yolculuklar, güvenlik, idare ve menâsikin ifası bölge yöneticilerinin en mühim uğraşlarından olmuştur.

Şam Şehri, Hac kervanlarının sevgi, güvenliği ve Mekke ile Medine şehirlerine ulaştırılacak para ve aynı malzemenin ulaştırılması noktasında önemli bir rol oynamıştır. İslam'ın Anadolu, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya'ya yayılmasından itibaren ise en mühim toplanma ve çöl şartlarına hazırlanma merkezi olmuştur. Şam ve çevresinin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra ise Şam şehri hem yukarıda belirttiğimiz bölgelerden gelen kafilelerin buluşma noktası, hem de Osmanlı sultanını temsilen şehre ulaşan Surre alaylarının, askeri birliklerin ve Hac emirinin hareket merkezi olmuştur. 1517'den başlayan bu süreç 1671'de farklı bir alana evrilmiş, 1708'de Şam valilerinin Hac emiri olmaları güç ve itibarlarını artırmıştır.

Bu çalışmada Osmanlı Arşiv belgeleri, kronikler ve telif çalışmalar temel alınarak miladi 1757 yılında Şam'dan yola çıkan hac kervanının idaresi, gidiş ve dönüş yolunda karşılaştığı güvenlik problemleri ve 1758 yılı haccında alınan önlemler ele alınacaktır. Şam'dan Mekke ve Medine'ye nakledilen nakit para ve eşyanın miktarı ele alınacaktır. Bu yapılırken anılan zaman diliminde Şam'dan Mekke'ye kadar uzanan ana kervan yolunun ahvali, yol civarında yaşayan kabilelerin Hac emiri ve hacılarla ilişkileri detaylı olarak tahlil edilecektir.

Abstract

Hajj is one of the most important social, religious and economic phenomena of the Hijaz and Arab geography. Due to its temporal and spatial limitations, just like in the present day, in the past as well, journeys, security, administration, and the performance of rituals have been the most important endeavors of the regional authorities.

The city of Damascus has played an important role in the transportation, security, and delivery of monetary and material resources to the cities of Mecca and Medina for the transportation of Hajj caravans. Since the spread of Islam to Anatolia, the Balkans, the Caucasus, and Central Asia, it has become the most important center for gathering and preparation for desert conditions. After the Ottoman Empire gained control over Damascus and its surroundings, the city of Damascus became both the meeting point for caravans coming from the aforementioned regions and the operational center for the Surre processions, military units, and the Hajj commander, representing the Ottoman Sultan. This process, which began in 1517, took a different direction in 1671, and in 1708, the appointment of Damascus governors as the Hajj commanders increased their power and prestige.

This study will focus on the management of the pilgrimage caravan departing from Damascus in the year 1757, based on Ottoman Archive documents, chronicles, and literary works. It will examine the security problems encountered during the outbound and return journeys, as well as the precautions taken during the 1758 Hajj. The quantity of cash and goods transported from Damascus to Mecca and Medina will be addressed. While doing so, the conditions of the main caravan route extending from Damascus to Mecca during the mentioned time period will be thoroughly analyzed, along with the relationships between the tribal communities residing along the route and the Hajj commander and pilgrims.

Anahtar Kelimeler

Hac, Kafile, Saldırı, Şam, Osmanlı İmparatorluğu

Keywords

Hajj, Convoy, Attack, Damascus, Ottoman Empire

^a Prof. Dr. Mustafa Güler, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: mustafaguler4308@gmail.com.

^b Arş. Gör. Dr. Fatih Özaslan, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail: fozaslan@aku.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding author)

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License ile lisanslanmıştır.

İctimaiyat Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. / Journal of İctimaiyat Magazine ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy. Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

1. Giriş

XVIII. asrın ortalarında Şam şehri, Balkanlar, Kırım, Anadolu, Kafkaslar, Suriye hacılarının en mühim durağı ve çöl yolculuğu için son hazırlanma merkezi idi. Ayrıca Osmanlı sultanlarının 1518 yılından itibaren mutlak vekili olarak Mekke-i Mükerrerme'ye gönderdiği hac emiri ve surre ile diğer hediyeler de Şam üzerinden Hicaz'a ulaştırılıyordu. Haliyle bu durum ana durak olarak Şam'ı kullanan hac kafilesinin sayısını artırmış, yanında taşıdığı para ve diğer değerli malzemeler yönünden ciddi anlamda korunmasını gerektiriyordu. Özellikle Şam'ın güneyi geçildikten sonra Mekke'ye kadar yolun büyük bir kısmı çöllerden oluşuyordu. Zikredilen tabii zorluk yolda su ve yiyecek probleminin her zaman yaşanabileceği anlamına geliyordu. Tabii zorluğa ilaveten Halep'ten, ama daha çok Şam'dan itibaren Hac yolunun özellikle doğusu ve batısında Urban denilen çöl Arapları yaşıyordu. Tamamen kabile düzeni ve genelde göçebe bir hayat tarzını benimseyen bu unsurlar hayvancılık ve nispeten tarım yaparak geçimlerini sağlıyorlardı. Geçim kalemleri arasında önemli unsurlardan biri de hac kervanları ile yaptıkları ticaret idi. Yemen'den Akdeniz ve İstanbul'a ulaşan kervan yolunun her iki tarafında yaşayan bu kabileler için yoldaki konaklarda veya sair yerlerde tüccar ile yaptıkları ticaret, onlar için hayati bir öneme haizdi.

Hal böyle olunca Şam-Mekke yolunun güvenliği hem devletin vazifesi hem de siyasi kabul edilebilirliği anlamında oldukça önemli idi. Osmanlı devlet yönetimi genel anlamda hâkimiyeti altındaki yolların güvenliği hususunda son derece hassas ve ileri derece güvenlik tedbirlerini uygulayan bir yönetim anlayışını benimsemişti. Bu temel özelliğe bir de hac kafilesini ve kutsal şehirlerin ahalisine gönderilen surrelerin ulaştırılması eklenince mezkûr hassasiyet kat be kat artıyordu. Aslında hem bölge sakinleri hem de çöl kabileleri devletin bu konudaki aşırı duyarlılığını yakinen biliyorlardı. İlk dönemlerde devletin temel mantığına uygun olarak urban saldırıları probleminin çözümü için aşırı güvenlikçi tedbirler uygulanmışsa da; kabilelerin hayat tarzı ile coğrafyanın zorluğu nedeniyle alınan tedbirler hem başarılı olmamış, hem de uzun vadede uygulanamamıştır. Çünkü bu kabileler göçebe, hafif silahlı, çöl şartlarına dayanıklı olduklarından tamamen takip ve tedipleri nerede ise imkânsız idi. Yakalanmaları durumunda içlerinden birkaçının idam edilmesi mümkün olabilirdi. Bu gerçekten hareketle devlet ilk tedbir olarak hac kafilesinin ihtiyaçlarının karşılanması, güvenliğinin olabildiğince zaafa uğramaması için kervan yoluna yakın oturan kabilelerle anlaşma yoluna gitmiş, bunlara da aynen mukaddes şehirlerin ahalileri gibi surre tahsis etmiştir. İlaveten devletle anlaşan kabilelere yapacakları ticarete öncelik tanınmıştır. Alınan ekonomik tedbirlere, sağlanan parasal desteklere, yürürlüğe konulan askeri önlemlere rağmen gerek hac kervanları gerekse diğer ticari kervanlar uzun süreli urban saldırılarından korunamamıştır. Ortaya çıkan bu fiili durumda Mekke emirlerinin, Şam valilerinin nihayet devlet yönetiminde yaşanan anlaşmazlık ve irtibatsızlıklarının da etkisi vardı. Hac yolundaki urban saldırıları değişik başlıklar altında çalışmalara konu olduğundan biz doğrudan 1757 yılı haccı ve sonrasında yaşanan asıl konumuz olan feci olayların zikrine geçebiliriz. (Bkz. Doğan, 2013; Güler, 2018; Güler, 2016)

2. 1757 Olaylarına Giden Süreç

1757 olaylarına giden süreç başladığında Şam Valisi Esad Paşa idi. Esad Paşa 1743 yılında atandığı bu görevi kesintisiz olarak 12 yıl sürdürmüştü. Esad Paşa'nın aynı zamanda hac emiri olarak görev yapması İstanbul ile çok yakın irtibatın olmasını gerektiriyordu. Bu yakın irtibat sayesinde Esad Paşa'nın mensubu olduğu Azmzade ailesi 1757 yılından sonra (Bkz. Shamir, 1960) bölgedeki diğer güçlü valilikleri de elde etmişti.

Bu dönemde Hacılarla ilgili merkeze yansıyan önemli gelişme 1752 yılında Aneze kabilesinin Şam'a yakın bir menzilde hacılara saldırması ile yaşandı. Anılan yılda Aneze Urbanı şeyhi Fazıl 300 atlı ile kabileye saldırmış, hacılar ve surre alayı yakınlardaki Anaze menzil kalesine girerek saldırıdan korunmuşlardı. Bu hadise, ortaya çıktığı anda yaşanan güvenlik probleminden ziyade urbanın Şam yakınlarında bile kabileye saldırabilecek alt yapıyı sağladığı ve askeri desteği bulunduğu şeklinde görüldüğünden İstanbul yönetimi tarafından dikkatle üzerinde durulmuştur (Erken, 2017: 68-69). Şam Valisi Esad Paşa ilerleyen süreçte alınacak tedbirler noktasında ciddi şekilde uyarılmıştır. 1752 yılından 1755 yılına kadar urban kaynaklı bir sıkıntı merkeze yansımadiğinden bu yıllar arasında kervanların büyük bir problem yaşamadan gidip geldiği neticesine varılabilir.

1757 yılı olaylarının ilk belirtisi 1755 yılı haccında ortaya çıktı. Bu sene Harb urban kabilesi hem Medine'yi hem de Hac yolunu tehdit etmeye başlamıştı. Hatta bu tehditlerin ciddiyeti üzerine Mekke Şerifi İstanbul'dan yardım talebinde bulunmuştur. Bu davranış aslında Şam valisi ve hac emiri için ciddi bir uyarı mahiyetinde idi. Nitekim bu senenin Hac dönüşünde Beni Sahr kabilesi ve sonraki yıllarda adı çokça duyulacak şeyhi Ka'dan el-Faiz, kervanı taciz etmişti. Anılan dönemde İstanbul'a ulaşan hacıların, müjdecibaşının ve İstanbul'un diğer haber kaynaklarının Esad Paşa'nın icraatından şikâyetleri artmıştı. Bir kısmı siyasi çekişme ve tedbirlerden bunalan Şam'daki urban tarafından yazılmış olan dilekçelerde Esad Paşa'nın özellikle urban politikası tenkit ediliyordu (Rafik, 1981: 12). Tenkitler arasında önemli bir başlık da mukavimlerin hacılardan fazla para alması ve valinin buna engel olmamasıydı.

Esad Paşa ile ilgili devleti en fazla ilgilendiren husus urban ile iş birliği yaptığına dair suçlamalardı. (El-Berzenci, 1999: 71; Karaca, 1995: 351). Bu şikâyetlere rağmen Esad Paşa 1755 yılı haccından sonra yeniden Şam Valisi olarak atandı. Bu atama vazifesine 1 yıl daha devam edeceğinin göstergesi idi. Ancak Esad Paşa 1756 yılı başlarında Şam valiliği ve hac emirliğinden azledilerek Halep valisi olarak atandı. Onun Halep valisi olmasından sonra 12 Ocak 1757'de Kudüs Mutasarrıfı Mekkizade Hüseyin Paşa Şam valisi ve hac emiri olarak atandı. Hüseyin Paşa'ya Şam ile beraber Kudüs, Nablus ve Gazze sancakları da verilmişti (BOA. A.DVN. MHM. 159/15).

Yazılan atama yazısında mutad üzere o sene yaklaşan urban tehlikesine dikkat çekilmiş ve bir önceki vali Esad Paşa'nın meseleye ehemmiyet vermemesinden doğan sıkıntılar anlatılmıştır (BOA. A.DVN. MHM. 159/15). Belgenin ele aldığı ve vurguladığı hususlar devletin o sene olacakları hissetmesi ve tedbir almasına yönelik mühim bir ipucudur.

Hüseyin Paşa'nın vezir olmamasına ve daha evvel eyalet valiliği yapmamasına rağmen kanaatimizce böylesine önemli bir göreve atanmasında Kudüs'te görev yapıyor olması ve urban meselesini yakından biliyor olması etkili olmuştur. Ancak kendisinden önce 12 yıl bu görevi yapmış ve halen aynı görevde kalmak istediği açık olan Esad Paşa'nın Halep'de, diğer Azmzadelerin de Şam ve diğer bölgelerde etkin vazifelerde bulunması Hüseyin Paşa'nın idareyi gerçek anlamda ele almasını zorlaştırdığı muhakkaktır. Bu ahvalde Hüseyin Paşa ilk olarak Kudüs'ten Şam'a gelmiş ve valiliği devralmıştır. Onu karşılayanların ve yanında bulunanların Azmzade Esad Paşa döneminde onunla problem yaşayanlardan oluştuğunu tahmin etmek zor değildir.

4. Mekkizade Hüseyin Paşa'nın Şam Valiliği

İstanbul yönetiminin kendine ulaşan şikayetler üzerine urban kabilelerinin mutad olmayan hareketlenmelerini dikkatle izlediği muhakkaktır. Bunlar yazılan atama beratında ve değişik vesilelerle gönderilen emirnamelerde açık olarak takip edilebilmektedir. Bu yolda Hüseyin Paşa'dan özellikle hac işlerinde çok dikkatli olması, urban ile alakalı eski kayıtları dikkatlice takip etmesi ve sıkıntılı durumlara dair raporları Esad Paşa'dan bir an evvel alması istenmiştir. Bu minvalde kendisinden:

1. Yol boyunca bulundurulacak zahire miktarının sağlıklı tespiti ve asla satılmaması,
2. Urban surrelerinin sağlıklı tespiti ve zamanında dağıtılması,
3. Nakliyede kullanılan deve ücretlerinin sağlıklı tespiti ve ödemelerinin zamanında yapılması istenmişti.

5. 1757 Büyük Hac Kafilesi Baskını ve Katliam

Atanma ve sonrasında bu gelişmeler yaşanırken 1757 yılının Ramazan ayı gelmişti. Malum olduğu üzere Ramazan ayının başları Osmanlı büyük hac kafilesinin Şam'a ulaştığı zamandı. Yani Recep ayının sonlarında İstanbul'dan hareket eden surre alayı ve hac kervanı iki ay aşan zaman diliminde Şam'a ulaşır ve burada bir aydan fazla süre beklerdi. Bu bekleyişteki asıl maksat Şam'dan sonraki çölün ahvali ve güvenlik problemi idi. Anılan yılda da alışılmış usul üzere kervan Şam'da son hazırlıklarını yapmış ve Şevval ayının sonlarına doğru Şam'ın Kubbetü'l-Hac denen mevkiinde Mekke'ye doğru hareket etmek üzere toplanmıştı. Bu dönemde haccın güvenliğinden sorumlu 3 unsur vardı.

1. Hac emiri olarak Mekkizade Hüseyin Paşa ve askerleri,
2. Cerde Başbuğu ve Sayda Valisi Musa Paşa ve askerleri,
3. Urban Askerlerinin başında bulunan Çölbeyi ve maiyeti.

Alışılmış sistem ve zamanda Şam'dan hareket eden kafile herhangi bir sıkıntı yaşamadan önce Tebük, sonra Medine'ye ulaştı. Ardından menâsiki tamamlayıp geri dönüş yoluna geçti. Hatta Hüseyin Paşa'nın çuhadarı kafilenin kazasız olarak Medine'den Şam'a doğru yola çıktığını belirten mektubu İstanbul'a göndermişti. Bu minval üzere kafile Muazzam Kalesine kadar ulaştı (Erken, 2017: 76-77).

Muazzam Kalesi'nden ayrılan kafilenin en geç Safer ayı ortalarında Şam'a ulaşması beklenirdi. Ancak hem kafilenin gecikmesi hem de gelen haberler Osmanlı Devleti'nin 1517'de bölgeyi ilhak edip Şam ile Hicaz'ın himayesini üstlendiği zamandan beri hac yolculuğu bakımından en elim hadiselerin yaşandığını işaret ediyordu.

Gelen ilk haber Cerde askeri ile ilgili idi. Hac kafilesini korumak üzere teşkilatlandırılan Cerde birliği Medine'den Şam'a doğru yola çıkan hacıları Hediye Eşmeleri veya daha kuzeydeki menzillerden birinde karşılamak için yola çıkmıştı. Ancak Cerde başbuğu Musa Paşa'nın riyasetindeki askeri birlik el-Hıssa (tabut kurusu) menzili yakınlarına geldiğinde Beni Sahr ve Behnan urbanı şeyhleri Musa Paşa ile buluştular. Bu iki kabileye mutad üzere surreleri verilecekti. Ancak her iki kabile takdir edilenden fazlasını isteyip anlaşmaya yanaşmadılar. Bir gün sonra her iki kabilenin silahlı askerleri gelip Cerde birliğine saldırdılar. Böyle bir saldırıyı beklemediği anlaşılan ya da tedbirsizlikten dolayı sayısı 2000 kişinin üzerinde olan Cerde birliği kısa sürede bozuldu (BOA. AE. SMST III 247/19690; Hakim Efendi, 2019: 544-545). Saldırıda

Musa Paşa'nın oğlu da yaralanıp vefat etti. Musa Paşa münferit olarak kaçmayı başardı. Cerde askerinin bu hale düşmesi anılan yılda hac kervanının büyük oranda korumasız kalması anlamına geliyordu.

Ayrıca urbanın planlı olduğu anlaşılan bu saldırısının temelinde alışılan etkenler dışında iki amil vardı. Birincisi Şam'daki Esad Paşa taraftarlarının kışkırtması, ikincisi ise urbanın Musa Paşa'nın daha evvelden bir şeyhlerini katletmesidir. Haber Şam'da duyuldu ise de destek için birlik çıkarılmadı.

Buna rağmen Hüseyin Paşa ve adamları büyük bir dikkat ile kuzeye doğru ilerleyerek Muazzam Kalesi'ni geçtiler. Tebük'e doğru ilerlerken Haydar Kalesi (Ahdar) menziline yakın bir geçitte urban saldırısına maruz kaldılar. Hüseyin Paşa bu saldırıyı püskürtmeyi başardı ve zaman kaybetmeden Tebük yakınlarına ulaştı. Muhtemelen burada Cerde askerinin akibetini öğrenen Hüseyin Paşa, Cerde saldırısını gerçekleştiren Beni Sahr Şeyhi Ka'dân El-Fâiz'e adam göndererek maksatlarını ve neden kervana saldırdıklarını sordu. İlaveten surre ve diğer konulardaki taleplerinin karşılanacağını belirtti (AE. SMST. III., 247, 19690; Erken, 2017: 77). Gelen cevap ise olumsuzdu. Hacılar burada emniyet altına alınsalar da bölgenin coğrafi durumu uzun süre direnmek için uygun değildi. Yakın bölgelere haber ulaştırma ya da destek alma imkânı olmadığından oldukça gecikmiş olan kabile 10 Safer pazar günü menzilden çıkarak Maan'a doğru yöneldi. Ancak beklenen Urban saldırısı gecikmeden başladı. Çevre kabilelerden de destek alan Beni Sahr urbanı ile hac emiri arasındaki çatışmada kervanı koruyan askerler ile çok sayıda hacı katledildi. Mekkizade Hüseyin Paşa ilk olarak Müdevver civarına ulaşmayı başarsa da hac kabileleri büyük oranda yok olmuştu. Saldırıda Sahr başta olmak üzere Atiyye, Aneze, Benhân, Havbatan, Haydaran, kabilelerinin yanında çevredeki küçük urban kabileleri de yer almıştı (AE. SMST. III., 247, 19690; Vasıf Efendi, 1804: 100).

Küçük gruplar halinde Şam'a, Beyrut'a, Kudüs'e ulaşan kabilelerden geri kalanlar değişik şekillerde memleketlerine dönmek durumunda kalmışlardır. (BOA. AE. SOSM III 7116)

5. Saldırının Sebepleri Üzerine

Yukarıda temas ettiğimiz üzere 1517 yılından sonra nadir yaşanan böyle bir saldırının temelinde yatan sebebin ne olduğu oldukça mühimdir. Çünkü her zaman yaşanan saldırılarda en büyük amil ya surre paylaşımındaki anlaşmazlık, ya da ekonomik nedenler iken, bu sene böylesine planlı ve sonuçları bakımından elim olan hadisenin daha mühim sebepleri olmalıdır.

Kanaatimizce bunlardan birincisi görevden azledilen Esad Paşa faktörüdür. Gerek yerel kaynaklar gerekse Osmanlı merkezine ulaşan haberlerde Esad Paşa'nın bizzat urbanı tahrik hatta saldırıya teşvik ettiği bilgileri vardır. Görevden alınan veya başka valiliklere atanan kimi şahısların geri dönme veya terfi etme maksatları gerçekleşmeyince bir sonraki sene tekrar göreve gelmeleri için bir takım kışkırtmalar ve mevcut valileri yıpratma faaliyetinde buldukları vakidir. Ancak uzun yıllar valilik ve emirlik yapmış bir devlet adamının urban tarafından oluşturulabilecek feci katliamı tahmin edebilecek konumda iken böylesine bir yıpratma faaliyetine girip girmeyeceği tam olarak zihnimize oturmamaktadır. Ancak gerek Osmanlı merkezine yansıyan yazışmalar gerekse olayın gidişatı, bu olaydaki en büyük amilin Esad Paşa olduğunu göstermektedir. (BOA. AE. SMST III. 247/19690; Vasıf Efendi, 1804: 100).

Saldırı yapılmasındaki ikinci temel amil, dönemin Sultanı III. Osman'ın kız kardeşinin hac kabilelerinde bulunduğu haberidir. Malum olduğu üzere Osmanlı sultanları ve hanedanının fiilen hacca gitmeleri noktasında son derece ihtiyatlı ve geri planda kaldıkları bilinmektedir. Bu

konuya dair değişik sebepler sıralansa da bu geri durmadaki gerçek sebebin güvenlik ve ekonomik olduğunu düşünüyoruz. Nitekim 1757 yılı baskınında bu endişeyi haklı çıkaran gelişmeler yaşanmıştır. Yani Osmanlı hanedanından birinin kafilede bulunması demek urban için ciddi anlamda ele geçirilecek mal veya pazarlık yapılacak önde gelen kişi anlamına geliyordu. Ancak Osmanlı hanedan geleneği ve daha önceki yıllarda Mısır üzerinden yaşanan kimi gelişmeler bu ihtimalin düşük olduğunu göstermektedir. Ancak kanaatimizce böyle bir haberin urbana ulaştırılmış olması yine Şam veya urbanın haber kaynaklarından biri vasıtasıyla onların kervana saldırmasını teşvik etmek için yayılmış da olabilir.

Akla gelen son ihtimal ise urbanın her zaman yaptığı üzere ya surrelerini beğenmemeleri ya da daha fazla surre talebinde bulunmaları neticesinde böyle bir işe girişmiş olduklarıdır.

Sonuçta çok sayıda hacı saldırılarda hayatının kaybetmiş, Tebük'ten el-Hissa'ya kadar olan bölgede kontrol tamamen kaybedilmiş, Cerde askerinin tamamı imha edilmiş, Şam Valisi Hüseyin Paşa'nın kervanı koruyan askerleri dağılmıştır. Aynı zamanda saldırılarda kimi menziller de harap olmuştur. Bu bakımlardan olayın vahameti gerçekten büyük ve üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

6. Olayın Sonucu ve Devletin Tepkisi

Yukarıda zikrettiğimiz üzere olay ne kadar büyük olursa olsun bunu gerçekleştiren unsur urban olduğundan siyasi bir hedefleri bulunmuyordu. Her ne kadar Şam valisi şahsında büyük darbe yemiş ve askerleri katledilmiş olsa da urbanın bundan bir netice çıkarmayacağı açık olduğundan yağma sonrasında saldırıyı yapan kabileler ve kuvvetleri ait oldukları çölün derinliklerine çekildiler. Bu durum Osmanlı devlet yönetimine bir sonraki yılın hacı için mutad atamasını yapmaya ve yeni düzenlemeleri yürürlüğe koyma yolunu açtı.

Bu süreçte Osmanlı Sultanı III. Osman'ın hastalığı artmış, Darüssaade ağası ona felaket haberini henüz iletmemişti (Hâkim Efendi, 2019: 519-520). Ancak beklenen hacıların Şam'a ulaştığı haberinin gelmediği ve müjdecibaşının haberi sultana ilemediği dikkate alınırsa III. Osman'ın son günlerinde bu haberi almış olma ihtimali de vardır. Hâsılı hadise cereyan ederken Osmanlı sarayında III. Osman vefat etmiş yerine Ekim 1757'de III. Mustafa Padişah olmuştur (Hakim Efendi, 2019: 445).

Saltanat değişikliği ile ilk yapılması gereken iş vakit geçirmeden yeni Şam valisi ve hac emiri atamasının yapılmasıydı. Bu atamadan sonra devletin, anılan yılda yaşanan olaylar nedeniyle ortaya çıkan karmaşa ve güçsüzlüğün izale edildiğini bölgeye ve İslam âlemine göstermesi gerekiyordu. Bu durumda atama için istişarelerin hemen başlaması gerekirken Sultan III. Osman'ın vefatının ardından III. Mustafa'nın tahta geçmesi yeni valinin atanması sürecini geciktirdi. Tahta çıkan ve meseleden haberdar olan Sultan III. Mustafa yeni valinin hem Şam'ı hem de hac yolunu güvene alabilecek, en mühimi de urbanın isminden bile çekineceği birisi olması fikrinde idi. Hemen istişarelere başlayan yeni Sadrazam Ragıb Mehmed Paşa riyasetindeki heyet birkaç ay evvel Halep valiliğine atanan Çeteci Abdullah Paşa'nın Şam valisi olmasını kararlaştırdı (El-Berzenci, 1999: 41; El-Bediri Hallak, 1959: 212).

Alınan karar kendisine yazılırken bir önceki yılda yaşananlara işaret edilerek devletin hac işlerine ne derece ehemmiyet verdiği ve bundan sonra da vereceği hatırlatıldı. Paşa'ya vazifeyi devralmasından sonra en mühim işlerinden birincisinin hac emareti olduğu belirtilip bir an evvel görev yerine ulaşması tembih olundu. Abdullah Paşa'ya Şam ile birlikte Kudüs ve Nablus sancakları da verildi (BOA. A. DVN. MHM. 160/25).

Çeteci Abdullah Paşa'nın bu göreve atanmasında iki unsur etkili olmuştur. Birincisi İran ve Avusturya savaşlarında birliğinin başında gösterdiği başarılar, ikincisi ise daha evvel bölgede görev yapmasıdır (Mehmed Süreyya, 1996b: 437). Zaten Halep'te olan Abdullah Paşa hemen hazırlıklarını yapıp hızla Şam'a hareket ederek 8 Ocak 1758 tarihinde maiyetindeki 5000 asker ile beraber şehre girdi (El-Berzenci, 1999: 41). Bu şekilde Şam'a gelmesinin temel anlamı elbette urbana gözdağı vermek ve Şam içinde Osmanlı Devleti'ne karşı oluşabilecek hareketlenmeleri engellemektir.

Burada dikkati çeken bir başka husus atama tarihinden yaklaşık 40-45 gün sonra Abdullah Paşa'nın Şam'a girmesidir. Önceki yılda yaşananlar nedeniyle aciliyet kesb etmesine ve azl edilen vali zaten fiilen görevden el çekmişken, ayrıca Halep ile Şam arası bir iki günlük yol iken Abdullah Paşa neden bu kadar gecikmiştir? Kanaatimizce bu sorunun en mühim cevabı Çeteci Abdullah Paşa'nın Şam umurunu takip ettiği ve şehre girmek için hem askeri hem de maddi hazırlık yaptığıdır. Çünkü bir önceki senenin yaralarını sarmak, urbanı tedip etmek, sarsılan devlet otoritesini kurmak, en mühimi de hacıları sağ salim ve olaysız getirip götürmek için Paşa Şam'dakilere güvenmiyordu. Bu nedenle öncelikle çevresine Halep ve civarından güvенеbileceği askerler topladı. Ayrıca buradan para da tedarik ettiği muhakkaktır.

Aynı tedbirleri hac yolundaki kalelerde de aldırın Çeteci Abdullah Paşa hususiyle hac yolunda olmayan ancak bölgenin en muhkem ve büyük kalesi konumundaki Kerak ile yol üzerindeki Katrane kalelerini hem asker hem de mühimmat bakımından tahkim ettirdi (El-Berzenci, 1999: 44). Sultan ise urbanın yerleşim yerleri ve menzillerden ele geçirdiği kıymetli malzeme ile hacılara ait eşyanın Şam, Kudüs ve Kahire gibi bölgelerde bir şekilde satışının engellenmesi ve bu eşyalara rastlanıldığı takdirde el konulması yönünde bir ferman irad etti (BOA. A.DVN. MHM 160/93). Bu uygulama devletin sadece askeri tedbirlere değil çalınan mallara da sahip çıktığını ve gerektiğinde el koyabileceğini bu maksatla bölge yöneticileri ile tüccara söz geçirilebildiğini gösteriyordu.

7. 1758 Yılı Haccı

Bu hazırlıklar ve tedbirler sonrasında Şevval ayının ikinci yarısında Şam'dan yola çıkan Çeteci liderliğindeki Hac kervanı Katrane'yi geçtikten sonra Beni Sahr yine kafilere saldırı teşebbüsünde bulundu. Daha evvelden iyi hazırlanan birliklerle Çeteci'nin yanındaki askerler onları rahatça püskürterek bertaraf ettiler. Abdullah Paşa bir adım daha atarak bu ve önceki seneki cürümleri nedeniyle Beni Sahr'a tahsis edilen surreyi vermedi (El-Bediri Hallak, 1959: 168-169). Keza Medine'de görüştüğü Beni Harb kabilesine de surrelerini döndüğünde vereceğini söyledi. Küçük hadiselerle rağmen herhangi bir sıkıntı olmadan geriye dönen kafilenin Medine'ye ulaşmasından sonra Abdullah Paşa, Beni Harb'e surrelerini ödedi. Ne var ki Beni Sahr bu defa dönüş yolunda tekrar faaliyete geçerek el Hissa'da, Köprülü Abdurrahman Paşa riyasetindeki Cerde askerine saldırıya da yenilmekten kurtulamadı. Cerde askerinin taarruzları sonrasında ciddi bir bozguna uğrayan urban kabilelerinin bu hali Osmanlı ve çevre kabilelerce bir önceki senenin intikamı olarak algılandı (El-Berzenci, 1999: 45).

Çeteci Abdullah Paşa'nın surre konusundaki iki icraatı oldukça dikkate değerdir. Çünkü bir evvelki yıl büyük hadiseler ve acılara sebep olmuş olan Beni Sahr'ın surrelerini vermemek ve aynı tavrı diğer tehlikeli kabile olan Beni Harb için de göstermek gerçekten Abdullah Paşa'nın her konuda olduğu gibi urban hususunda da kendine aşırı derecede güvendiğinin

göstergesidir. Nitekim onun bu tavrı kendi planladığı gibi neticelenmiş, küçük hadiseler dışında surrelerini alamayan bu iki büyük kabile kervana saldırmaya cüret edememiştir.

1758 yılında Abdullah Paşa'nın dikkati ile sorunsuz neticelenen hac yolculuğunun ardından Şam valilerinin kafiyele daha fazla asker ve silah bulundurdıkları, aynı hassasiyeti yol üzerindeki muhkem kalelerde de sağladıkları muhakkaktır. Nitekim 1760 yılından itibaren Şam valisi ve hac emiri atanan Osman Paşa yol üzerinde önemli lojistik destek sağlama kapasitesinde olan kaleleri onarmış, hacıların masraflarını yeni bir düzene sokmuş, ittifak halinde olduğu kabilelere daha fazla para vererek binek sayısını artırmıştır. (Fagur, 2002: 340). Bu tedbirlerde önceki senelerdeki yıkım kadar bozulan siyasi imajın düzeltilmesi saiki de kaçınılmazdır.

8. Sonuç

Osmanlı Devleti bölgeyi ilhakından itibaren üzerinde hassasiyetle sürdürdüğü Hac yolunun güvenliği hususunda gerektiğinde idari ve askeri tedbirleri hızla almıştır. Ancak alınan tüm tedbirlere rağmen özellikle urbanın saldırılarının tam olarak engellenebildiğini söylemek mümkün değildir. Bu çerçevede merkezi idare veya yerel sistemde meydana gelebilecek bir boşluk veya Hac yolunun Şam'dan sonraki kesiminde yaşanabilecek bir anlaşmazlık sonrasında kervanın ve hacıların güvenliği tehlikeye düşebilmiştir. Bu hakikatten hareketle 1754 yılından itibaren hac yolunda eskiye nazaran artan urban tehlikesi ne yazık ki 1757 yılında bir fecaatle sonuçlanmıştır. Çalışma içeriğinde bu fecaatin değişik yönleri tartışılmıştır.

Hemen belirtelim ki, 1757 yılında meydana gelen olaylardaki en dikkat çeken unsur urban kabilelerinin saldırılarında küçük bahanelerle sadece malları yağma etmeleri değil, aynı zamanda kutsal yolculuğa çıkanları da katletmeleridir. Yine dikkat çeken diğer bir husus ise askeri anlamda hem Cerde birliğini hem de Şam valisinin askerlerini yenilgiye uğratmalarına rağmen bunu siyasi bir hedefe yöneltmemeleridir. Bu bakımdan 1757 yılı saldırısı ölüm, talan ve askeri kayıp olarak büyük ve dikkat çekici olsa da siyasi olarak neticeleri tartışılacak bir olay değildir.

Çalışma sonucunda çıkan bir başka önemli sonuç da hanedan mensuplarından birinin Hac yolunda olduğu söylentisinin urbanı tahrik ederek kervana saldırmaya teşvik ettiği gerçeğidir. Buradan hareketle Osmanlı hanedanı son dönem dışında büyük oranda hacca fiilen gitmemiştir. Bu çerçevede yapılan tenkidlerin dönemin şartları ile haklılık noktasında bağdaşmadığı 1757 olaylarında görülmektedir.

Bu minval üzere çalışmamız neticesinde XVIII. asrın ortalarında yaşanan hadise, tarihi, ekonomik ve askeri yönleri ile ortaya çıkmış oldu. Çalışmamızda özellikle şu konuyu da belirtmekte fayda görüyoruz. Urban kabilelerinin yazılı kültürü olmadığından bu ve benzeri hadiseleri kendilerinin döneminde ve daha sonraları nasıl yorumladıklarına dair kaynaklar bulunmamaktadır. Dolayısı ile kaynaklarımız daha çok bölgede hadiseden haber alan yerel yazarların tespit veya duyularına ve Şam ile diğer yerleşim yerlerinden İstanbul'a ulaşan resmi yazışmalara dayanmaktadır. Bu bakımdan değerlendirmeler tek taraflı gibi görünse de bölge geçmişinin kaynak tekniği açısından başka bir yolunun bulunmadığı da açıktır.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Divan-i Hümayun Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM), Defter No: 159, s. 15 Hn, 31; 160, s.25, HN.60; 160, 93
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Belgeleri (AE. SMST. III), 247, 19690.
- Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman Belgeleri (BOA. AE. SOSM III) 7116
- Telif Eserler
- Ahmet Vasıf Efendi, (1804). Vasıf Tarihi, C. I-II, İstanbul.
- Doğan, F. (2013). "18 ve 19. yüzyıllarda Şam Medine hac yolu ve güvenliği Cerde başbuğluğu," Tarih Okulu Dergisi (TOD), XV, 127-157.
- El-Bediri Hallak, A. (1959). Havadisü dımaşkel-yevmiyye 1154-1175/1741-1762, Kahire.
- El-Berzenci, C. (1999). En nefhu'l-ferci fi fethi'l- çeteci, Hazırlayan: Mazen Yusuf el Guneymi, Şam 1999.
- Erken, A. (2017) XVIII. yüzyıl Osmanlı Şam valilerinin emirü'l-hac olarak hizmetleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış doktora tezi, Afyonkarahisar.
- Eş Şera, İ. D. (2002). "Mevkifu kabaili'l bedeviyye min kafileti'l-hacci'ş-şami fi karneyni's-sabi aşar ve samin aşar miladiyeyn", Dirasatu mecelletü ilmiyye muhakkeme, Amman, Sayı 29, 335-350.
- Güler, M (2018). "XVIII. yüzyıl Suriye hac yolunda urban kaynaklı güvenlik problemleri ve çözüm yolları" içinde Suriye: tarih, siyaset, dış politika, Ed. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 17-44.
- Güler, M. (2013). Cezzar Ahmed Paşa ve Akka savunması, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- Güler, M. (2016) "XVIII. asırda hac yolunun güvenliği kapsamında Ürdün'deki menziller ve kaleler," Yeni Türkiye, 4/82, Ankara, 704-711.
- Karaca, A. (1995). "Esad Paşa Azmzade", DİA, C. XI, İstanbul, 350-351.
- Mehmed Hâkim Efendi, (2019) Hâkim Efendi Tarihi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Rafik, A. (1981). "Kafiletü'l-hacci'ş-şami ve ehemmiyetüha fi'd-devleti'l osmaniyye", Dirasatü Tarihiyye Mecelletü' ilmiyye Fasile, Şam, Sayı 6, 5-28.
- Sakaoğlu, N. (2015). Bu mülkün kadın sultanları, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Shamir, S. (1960). The Azm walis of Syria (1724-1785), Ph. D., Princeton University, Michigan
- Süreyya, M. (1996). Sicill-i osmani yahud tezkire-i meşahir-i osmaniyye, C. II, Haz: Mustafa Keskin vd. İstanbul.
- Süreyya, M. Sicill-i Osmani yahud tezkire-i meşahir-i osmaniyye, C. III, Haz: Ali Aktan vd. İstanbul.
- Uluçay, Ç. (1985). Padişahların kadınları ve kızları, Türk Tarih Kurumu, İstanbul.

Extented Abstract

Pilgrimage (Hajj) is an important obligation for Muslims, which they perform both physically and financially. With the development of technology, significant progress has been made in transportation, making it much easier to fulfill the pilgrimage. However, in the past, people who went on the pilgrimage traveled under very difficult conditions. The most challenging situation during this journey was the attacks of Arab Bedouins on the pilgrimage caravans.

Performing the Hajj pilgrimage is an important obligation for Muslims, which involves both physical and financial efforts. With the advancements in transportation technology, it has become much easier to perform the Hajj in modern times. However, in the past, people who went on the pilgrimage faced very difficult conditions during their journey. The most challenging aspect of the journey was the attacks by Arab Bedouins on the Hajj caravans.

Before the incident that took place in 1757, in 1752, the Aneze tribe had attacked the pilgrims near Damascus. Istanbul authorities carefully examined the possibility of Urban, who lived in the deserts along the route from Damascus to Mecca, being able to attack the caravans. Later, in 1755, Urban began to threaten Mecca, Medina, and the Hajj route. It was alleged that the governor of Damascus, Esat Pasha, had collaborated with the governor of Sham. As a result, Esat Pasha was dismissed in 1756, and Mekkizade Hüseyin Pasha was appointed as the new governor of Damascus. Istanbul authorities asked Hüseyin Pasha to determine the amount of food that would be carried along the route, to ensure that it would never be sold, to identify the surrahs used for transportation,

and to ensure that they were distributed on time, as well as to determine and pay the fees for the camels used in transportation.

There were reasons beyond the usual causes for the attack that took place in 1757. These included the instigations of Esad Paşa supporters in Şam and Musa Paşa having previously killed the sheikh of one of the attacking tribes. The news of the attack reached Şam, but no reinforcement was sent. On the other hand, as Hüseyin Paşa advanced towards Tebuk, he was attacked by Urban near Haydar Castle. After surviving the attack and reaching Tebuk, Hüseyin Paşa sent men to the tribal leaders who carried out the attack to learn the reasons behind it, and also stated that their surre and other demands would be met. The response he received was negative. Although the pilgrims were secured here, they set out towards Maan on the 10th of Safer Sunday. Soon after, the expected Urban attack began, and many soldiers and pilgrims were killed. Mekkizade Hüseyin Paşa escaped to the Müdevver region, but most of the pilgrimage was destroyed. The attack involved the Sahr, Atiyye, Aneze, Benhân, Havbatan, Haydaran tribes as well as small tribes in the surrounding area.

The reason behind such a large-scale attack is highly important. While the biggest reasons for attacks that occur are usually disagreements over surre distribution or economic factors, there must be more significant reasons for such a planned and devastating event. The first reason is Esad Pasha's incitement of the Urban to attack. The second reason is the news that the sister of Sultan III. Osman was in the Hajj caravan. The presence of a member of the Ottoman dynasty in the caravan could have been a significant prize or bargaining chip for the Urban. There was no one from the Ottoman dynasty in the caravan, but it could have been a false piece of information given to incite the Urban. The final reason that comes to mind is the Urban's usual behavior of either not being satisfied with their surre or demanding more surre. As a result, many pilgrims lost their lives, control was completely lost in a wide area, the entire Cerde army was destroyed, and the governor of Damascus, Huseyin Pasha, saw his troops scattered.

The attackers did not have any political goals, no matter how large the attack was. Therefore, the tribes that carried out the attack returned to the desert. During the attack, Sultan III. Osman passed away and III. Mustafa became the new sultan. The first thing to be done after the change of the throne was the appointment of a new governor of Damascus. For this reason, the feared Çeteci Abdullah Pasha was appointed as the governor of Damascus. He was also given the governorships of Jerusalem and Nablus. Çeteci Abdullah Pasha was chosen as governor due to his successes in the Austrian wars and his previous service in the region. After completing his preparations, Abdullah Pasha arrived in Damascus on January 8, 1858 with 5,000 soldiers and gave a warning to the attacking tribes.

In 1758, during the Hajj pilgrimage, the Beni Sahr tribe launched another attack, but Abdullah Pasha's well-prepared soldiers easily repulsed it. The Beni Sahr tribe also attempted an attack on the return journey, but it too failed. Unfortunately, the increased danger from urban tribes on the Hajj route since 1754 ended in a disaster in 1757. The most notable aspect of this disaster was that the Urban tribes not only looted goods with small pretexts in their attacks but also killed those on the sacred journey. Another significant point is that despite the defeat of both the Cerde unit and the soldiers of the governor of Damascus, they did not direct it towards a political goal. Therefore, although the 1757 attack was significant and remarkable in terms of death, plunder, and military losses, it is not a controversial incident in terms of political consequences.

Thus, as a result of this study, the historical events that occurred in the mid-18th century have emerged with their economic and military aspects. Since the Urban tribes did not have a written culture, there are no sources that indicate how they interpreted these events in their own time and afterwards. Therefore, our sources mainly rely on the observations or rumors of local writers who heard about the events in the region, and official correspondence that reached Istanbul from Damascus and other settlements.

EKLER

Ek-1: 1757'de hac kervanının saldırıya uğradığı bölgenin haritası

Ek-2: Mekkizade Hüseyin Paşa'ya Yazılan Karar

16
 32
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40

31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40

392

A.DVN.MHM.d 159

Ek-3: Çeteci Abdullah Paşa'nın Hac Emiri olarak atanmasına dair belge

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100